

Davranış Psikolojisinde Bir Problem Olarak Bilinç †

L. S. Vigotski *

Çeviren: Uzm. Klinik Psikolog Ezgi Uzun **

Aşağıdaki makale, hem tarihi bir dönüm noktası hem de psikoloji için olağandışı çağdaş değere ilişkin kuramsal bir tartışmadır. Bu, 1924'te Leningrad'da düzenlenen İkinci Tüm Birlik Psikonörologlar Kongresi'nde L. S. Vigotski tarafından yapılan bir konuşmanın yazılı halidir. Bu, Vigotski'nin Sovyet psikolojisine ilk büyük katkısıydı ve Sovyet bilim tarihinin kritik bir zamanına denk geldi.

1924'te Sovyetler Birliği'ndeki psikologlar, Amerika Birleşik Devletleri'ndekiler gibi, bilimlerine nesnel, az çok davranışçı bir yaklaşım oluşturmakla meşguldü. 1879'da Almanya'da Wundt tarafından (ve neredeyse aynı anda dünyanın farklı yerlerindeki akademisyenler tarafından) kurulan "yeni" psikolojinin başlangıcından kalma kırk yıllık psikolojik araştırmalarını ve teorilerini reddediyorlardı. Özellikle, psikolojide birincil veri olarak içsel yaşantılardaki iç gözlemsel verilerin kullanımını reddediyor, onun yerine öznelarası doğrulanabilir verilere dayanan bir psikoloji yaklaşımı arıyorlardı. Bu tartışmada, koşullu refleksler kavramını temeline yerleştiren bir psikolojik süreç modelinin benimsenmesi yalnızca yaygın bir uygulama olarak kalmıyor, aynı zamanda bilinç kavramının psikoloğun kelime bilgisinden türetilmesi pek çok kişiye zorunlu gibi görünüyordu.

Vigotski, psikolojinin nesnel verilerle uğraşması gerektiği görüşünü sürdürürken, 1920'lerdeki davranışçılığın iki temel iddiasını da reddediyordu. Reflekslerin zihnin oluşumunda merkezi bir rol üstlendiğini kabul etmiş olsa da, refleks ilkelerine dayalı büyük sistem inşasını, çatısı ve temeli olan, ancak üst yapısı olmayan bir ev inşa etmeye benzetiyordu. Bilincin, ruhun özel bir niteliği olarak görülemeyeceğini kabul ediyor, ancak bunun, insan oğlunun dış dünya ile deneyimlerine aracılık eden ve onları insan kılan temel bir niteliği olduğunda ısrar ediyordu.

Bu makale, bir bilim olarak psikoloji tarihine meraklı olanlar için Sovyet psikolojisinin ayırt edici doğasının büyük bir kısmının ortaya çıktığı önemli bir kaynak olarak kabul edilecektir. Ancak çağdaş meselelerle ilgilenen okuyucu da bu makalenin içeriğini daha az ilgi çekici bulmayacaktır. Örneğin, deney yapmanın psikolojideki rolü hakkındaki güncel tartışmaların merkezinde, deneycinin, organizma-çevre etkileşimleriyle ilgili nomolojik ifadelerle izin veren bir ortam hazırlamada, keşfetmek için yola çıktığı olguyu ne ölçüde ürettiği ve sınırladığı yer almaktadır. Vigotski'nin, bu yaklaşımın gerçekliği çarpıtma ve kuram inşasını kısıtlama tehlikeleriyle ilgili tartışması son bilişsel

†L. S. Vygotsky (1979) Consciousness as a Problem in the Psychology of Behavior, Soviet Psychology, 17:4, 3-35. <http://dx.doi.org/10.2753/RPO1061-040517043>

*Moskova, 1925

**Bangor Üniversitesi Klinik Psikoloji ve Sağlık Psikolojisi Yüksek Lisans Mezunudur. İletişim: www.ezgiuzun.com.tr

psikoloji literatürünün en etkilileri arasındadır. Vigotski'nin tarihi, sosyal ve kişisel deneyiminin dolaylı, yüksek-psikolojik işlevleri (bilinç) şekillendirmesinde etkileşime geçen rolleri hakkındaki görüşleri bilişsel sosyalleşmenin modern kuramları için çok önemlidir.

Michael Cole
Editör

I

Bilincin psikolojik özelliklerinden bilimsel literatürümüzde ısrarla ve titizlikle kaçınılmıştır. Sanki yeni psikolojide yokmuşçasına bilinçten bahsetmekten bile kaçınılmaya çalışılıyor. Sonuç olarak, gözlerimizin önünde gelişen bilimsel psikoloji sistemleri, en başından beri bir dizi organik kusurdan mustarip olmuştur. Bunlardan kanaatimizce en temel ve önemli olanlarından birkaçına değineceğiz.

1. Psikoloji, bilinç sorununu görmezden gelerek, insan davranışının bazı oldukça önemli ve karmaşık sorunlarının incelenmesine erişmekten kendisini mahrum etti. Kendisini, canlı bir varlık ile dünya arasındaki en temel bağlantılardan daha fazlasını açıklamakla sınırlamak zorunda kaldı. Durumun gerçekte böyle olduğu, Akademisyen V. M. Bekhterev'in İnsan Refleksolojisinin Genel Temelleri kitabına üstünkörü bir bakışla kolayca görülebilir. Aşağıdaki fikirleri düşünün:

Enerjinin korunumu yasası. Sürekli değişim yasası. Ritim ilkesi. Adaptasyon ilkesi. Etki-tepki ilkesi. Görelilik ilkesi. Tek kelimeyle, evrensel, her şeyi kapsayan, sadece hayvan ve insan davranışlarını değil, bütün dünyayı kapsayan ilkeler. Yine de tüm bunlar arasında, insan davranışının benzersizliğini karakterize edecek olguların ilişkisini veya karşılıklı bağımlılığını ifade edecek, insan davranışını açıklayan tek bir psikolojik yasa bile bulamıyoruz.

Bekhterev'in kitabında diğer uçta, koşullu refleks (KR) geliştirmeye yönelik klasik bir deney var -prensipte son derece önemli olan, ancak birinci dereceden bir koşullu refleks ile görelilik ilkesi arasında doldurulması gereken bir dünya bırakan küçük bir deney. Çatı ve temeller arasındaki boşluk, sanki aralarında bir yapının yokluğunu, refleksif materyal üzerine evrensel ilkeler formüle etmek için henüz çok erken olduğunu ve başka bilgi alanlarından yasaları ödünç alıp psikolojiye uygulamanın kolaylığını açıkça göstermektedir. Gerçekten de bir ilke ne kadar geniş ve kapsamlı olursa, onu ihtiyaç duyduğumuz herhangi bir gerçeği kapsayacak şekilde genişletmenin bizim için o kadar kolay olduğunu görüyoruz. Bir kavramın hacminin ve içeriğinin her zaman birbiriyle ters orantılı bir ilişki içinde olduğunu da unutmamalıyız. Dahası, evrensel ilkelerin kapsamı sonsuza yöneldiğinden, aynı zamanda, psikolojik içerikleri de sifra yönelir.

Ancak bu kusur Bekhterev ekolüne özgü değildir. Aynı kusur şu ya da bu şekilde başka bir yerde ortaya çıkıyor ve salt refleksif olarak sistematik bir insan davranış teorisi üretmeye yönelik her girişimde izini bırakıyor.

2. Bilincin inkarı ve bu kavram olmadan psikolojik bir sistem inşa etme girişimi -P. P. Blonsky'nin (1) ifadesini kullanacak olursak, bilinç kavramına sahip olmayan psikoloji- yöntemin içsel hareketleri, içsel konuşma, somatik tepkiler vb. gibi çıplak gözle gözlemlenemeyen gizli tepkileri incelemeye yönelik en hayati araç ve gereçlerden

yoksun bırakıldığı bir duruma yol açmıştır. Kişi yalnızca çıplak gözle görülebilen tepkileri incelerken, insan davranışının en basit problemlerini bile açıklamaktan tamamen acizdir.

Ancak insan davranışı öyle şekillenmiştir ki, aslında insan davranışını yönlendiren, algılanması zor olan bu içsel hareketleridir. Bir köpekte koşullu tükürük refleksi geliştirdiğimizde, bir anlamda köpeğin davranışını harici yollarla önceden şekillendirmiş oluruz; aksi takdirde deney başarılı olmayacaktır. Köpeği bir platforma yerleştiririz, etrafını kayışlarla sararız vs. Aynı şekilde, belirli içsel hareketler, talimatlar, açıklamalar vb. ile bir insan denegin davranışını önceden şekillendiririz. Dahası, bu içsel hareketler deney sırasında aniden değişirse, bütün davranış kalıbı keskin bir şekilde değişir. Bu nedenle her zaman ketlenmiş tepkimelerden faydalanırız; vücutta sürekli faaliyet gösterdiklerini biliyoruz ve davranışta çok etkili ve düzenleyici bir rol oynadıklarını biliyoruz -çünkü bilinçliler. Yine de, bu içsel tepkileri inceleyebileceğimiz herhangi bir araç yoktur.

Basitçe söylemek gerekirse, insanoğlu her zaman kendini düşünür; bu süreç asla onun davranışı üzerinde bir miktar etki sahibi olmadan olmaz; bir deney sırasında düşüncedeki ani bir değişiklik, denegin genel davranışı üzerinde her zaman bir miktar etkiye sahiptir (örneğin, aniden şöyle bir düşünceye kapılır: "Cihaza bakmayacağım"). Yine de bu etkinin nasıl belirleneceği veya değerlendirileceği konusunda hiçbir fikrimiz yok.

3. Hayvan davranışı ile insan davranışı arasındaki her türlü ilke ayrımı ortadan kaldırılmıştır. Sosyoloji "biyolojikleştirilmiş" ve psikoloji "fizyolojikleştirilmiştir". İnsan davranışı, bir memelinin davranışı olarak incelenir. Temelde yeni olan, yani insan davranışına bilinci ve zihni aşıl原因an şey göz ardı edilir.

Örnek olarak iki yasadaki bahsedeyim: Pavlov (2) tarafından keşfedilen koşullu reflekslerin sönmesi veya içsel olarak ketlenmesi yasası ve Ukhtomskii (3) tarafından formüle edilen baskınlar yasası.

Koşullu reflekslerin sönmesi (veya içsel inhibisyon) yasası, koşulsuz bir uyarı ile (KSU) güçlendirilmeyen bir koşullu uyarı (KU) tarafından ortaya çıkarılan sürekli uyarılma ile, bir KR'nin sonunda tamamen kaybolana kadar kademeli olarak gücünün azaldığı gerçeğini ifade eder. Şimdi de insan davranışlarına dönelim. İnsan deneginde bazı uyarılara KR geliştirelim: örneğin, "Zili duyduğunuzda düğmeye basın" yönergesini verelim. Şimdi bu deneyi 40, 50 ve hatta 100 kez tekrarlayalım. Sönme oluyor mu? Aksine, her örnekle, her geçen gün bağ pekişiyor. Yorgunluk başlıyor ama sönme ilkesinin kastettiği bu değil. Bazı temel nitelikler olmadan hayvan psikolojisinden insan psikolojisine bir yasa uyarılmanın pek de mümkün olmadığı buradan bellidir. Ancak bu niteliğin tam olarak ne olduğunu bilmiyoruz, hatta onu nerede arayacağımızı da bilmiyoruz.

Baskınlar ilkesi, hayvan sinir sisteminde, sinir sistemini etkilerken diğer alt baskın uyarıları kendisine çeken uyarı odaklarının varlığını öne sürer. Deneylerin gösterdiği gibi, bir kedideki cinsel uyarılma, yutma ve dışkılama eylemleri; bir kurbağadaki koku alma refleksi -tüm bu olgular, herhangi bir başka ikincil uyarılmadan ödün vererek güçlendirilir. Bundan, insanlarda dikkat eylemine doğrudan bir adım atılır ve bir baskınlığın bu eylemin fizyolojik temeli olduğu ileri sürülür. Buna rağmen, dikkatin aslında baskın olanın karakteristik özelliğinden, yani başka herhangi bir ikincil uyarılma pahasına güçlendirilme kapasitesinden yoksun olduğu ortaya çıkıyor. Aslında, olay tam tersidir: Herhangi bir ikincil uyarı dikkati dağıtır ve zayıflatır. Hatırlatalım, kedi ya da kurbağadaki baskınlıklarla ilgili ilkelerden insan davranışı

ilkelerine geçiş yaparken, bazı temel değişikliklerin yapılması gerektiği ortadadır.

4. Ama en önemlisi, bilincin önemli ölçüde psikoloji bilimi alanından dışlanması daha önceki öznel psikolojinin tüm düalizmini ve spiritüalizmini korur. Bekhterev, kendi refleksoloji sisteminin ruh hipoteziyle çelişmediğini öne sürdü (4). Öznel veya bilinçli olguları, ikinci dereceden olgular olarak, birleşik reflekslere eşlik eden spesifik içsel olgular olarak tasvir ediyor (5). Burada düalizm, özel bir bilim olan öznel refleksolojinin (6) bir gelecek olasılığı, hatta bir kaçınılmazlık olarak kabul edilmesi gerçeğiyle pekiştirilmektedir.

Refleksolojinin ana öncülü, yani tüm insan davranışlarını öznel olgulara başvurmadan açıklamanın ve zihin olmayan bir psikoloji inşa etmenin ilkesel olarak sözde olasılığı, öznel psikolojinin elden düşme düalizmi, saf, soyut zihni inceleme çabasıdır. Bu, eski düalizmin diğer yarısıdır: o zamanlar davranış olmadan zihin vardı, şimdi ise zihin olmadan davranış var; her iki durumda da zihin ve davranış bir değil, ikidir. Hiçbir psikolog, aşırı bir spiritüalist ve idealist olsa bile, tam da bu ikiciliğin etkisiyle refleks bilimcilerin fizyolojik materyalizmini asla reddetmemiştir; hatta tam tersine, bu baştan sona idealizmdir ve gerçekten de onu zorunlu olarak varsayar.

5. Bilinç psikolojiden bir kez kovulursa, sonsuza dek biyolojik absürtlüğümüzün içinde sıkışıp kalırız demektir. Kendi deneyimiz bize öznel olguların en yüksek gelişim düzeylerine birbiriyle ilişkili faaliyetlerin en karmaşık süreçlerinde ulaştığını söylerken, doğada gereksiz olan her şeyin köreldiğini ve yok edildiğini bildiğimiz için, Bekhterev bile, "öznel süreçleri" doğada tamamen fazlalık veya gereksiz ikincil olgular (epifenomen) olarak görmek gibi büyük bir hataya düşülmemesi konusunda uyarı yaptı (7).

Dolayısıyla iki seçenekle bırakıldık: Ya durum gerçekten böyleydi ve insan davranışıyla birlikte insanla ilişkili eylemin karmaşık biçimlerini insan zihnine atıfta bulunmadan incelemek imkansızdı; ya da durum böyle değil, zihin bir epifenomen, yani ikincil bir olgu olurdu ve her şey zihin olmadan açıklanabilirdi, bu da bizi biyolojik olarak absürt olana indirgerdi. Üçüncü bir ihtimal verilmemiştir.

6. Soru bu şekilde sorulduğunda, en kritik problemlerin araştırılmasına, yani davranışımızın yapısı ve onun bileşimi ile birlikte biçimlerinin bir analizine erişimimiz sonsuza kadar yasaklanmış olur. Davranışın reflekslerin toplamı olduğu şeklindeki yanlış düşüncüyü sürdürmeye mecbur kalırız. Ancak "insan hiçbir şekilde reflekslerle dolu deri bir çuval değildir ve beyin de bir şekilde oraya birlikte gelmiş bulunan koşullu reflekslerin barınağı değildir."

Refleks soyut bir kavramdır; metodolojik olarak son derece değerlidir, ancak insan davranışının somut bir bilimi olarak psikolojinin temel kavramı haline gelemez. Aslında biz reflekslerle dolu deri bir çuvalız, ancak yine de beyin çeşitli tiplere göre inşa edilmiş karmaşık grupların, çağrışımların ve sistemlerin barınağı değildir.

Hayvanlarda baskın tepkilerin ve refleks entegrasyonunun incelenmesi, her organın performansının, onun refleksinin statik bir şey olmadığını, yalnızca organizmanın genel durumundan kaynaklanan bir işlev olduğunu ikna edici bir şekilde göstermiştir (8). "Sinir sistemi birleşik bir bütün olarak çalışır"¹ (9); Sherrington'ın bu tanımı, davranışın yapısıyla ilgili bir kuramın temeli olarak kullanılmalıdır.

Gerçekten de refleks terimini kullandığımız anlamda, zavallı bir yabancının sorduğu her soruya yanıt olarak ismini duyduğu Kannitfershtan'ın hikayesine² çok benziyor:

¹İngilizce kaynaklardan yapılan çeviriler tekrar Rusçadan yapılan çevirilerdir.

²Hikâyede, kendisini anlamadığını belirtmek isteyen Hollandalının kurduğu cümleyi "Kannitfershtan" olarak duyan ve bunun bir insan olduğunu düşünen bir yabancından bahsediliyor. -ç.n.

Kimi gömüyorlar? Bu kimin evi? Az önce kim geçti? vb. Saf bir şekilde bu ülkedeki her şeyin Kannitfershtan tarafından yapıldığını düşündü, oysa aslında bu kelime tanıştığı Hollandalının onun sorularını anlamadığı anlamına geliyordu.

Bu olguları anlamadığımızın aşikâr kanıtı, bir "amaç refleksi" veya "iradeli refleks"te görülebilir. Bunların alışılmış anlamda refleksler olmadığı, yani tükürük refleksinin bir refleks olduğu anlamında değil, daha ziyade yapısal olarak belirgin bir tür davranış mekanizması olduğu herkes için açıktır. Ancak her şeyi tek bir ortak paydaya indirirsek her şeyi aynı şekilde açıklayabiliriz: o zaman refleks bu Kannitfershtan gibi demektir. Ama o zaman refleks teriminin kendisi herhangi bir anlamdan yoksun kalır.

Algı nedir? Bir reflekstir. Konuşma nedir? Jestler, yüz ifadeleri nedir? Onlar da reflekstir. Peki içgüdüler, dürtüler, duygular? Onlar da reflekstir. Wurzburg Okulu'nun yüksek entelektüel süreçlerde algıladığı tüm olgular veya Freud'un rüya analizi (10), bütün bunlar da reflekstir. Ancak tüm bunlar, elbette, bu tür boş iddiaların bilimsel anlamsızlığının tamamen belli olması dışında oldukça iyi olabilir. Bilim böyle bir yaklaşımı benimserse, incelediği nesnelere, biçimleri ve olguları inceleyerek ve sınırlandırarak, araştırdığı sorunlara ışık tutmamak ve netlik kazandırmamakla kalmaz, hatta tam tersine, her şeyin bulanık olduğu ve birbirine karıştığı ve nesnelere arasında belirgin ayırım çizgilerinin olmadığı loş bir yarı gölgeye koyar her şeyi. Bu bir refleks ve şu da bir refleks, peki o zaman birini diğerinden ayıran nedir?

***

Refleksleri incelemek yerine, davranışı, mekanizmalarını, bileşenlerini ve yapısını incelememiz gerekir. Hayvanlar ya da insanlar üzerinde yapılan deneylerde, tepkiler ya da refleksler üzerinde çalıştığımız yanılması her zaman teşvik edilmiştir. Aslında, her durumda incelediğimiz şey davranıştır, çünkü öznenin davranışını şu veya bu şekilde, şu veya bu tepkinin veya refleksin baskın olmasını sağlamak için her zaman önceden düzenleriz; aksi takdirde hiçbir şey elde edemeyiz.

Pavlov'un deneylerinde, köpeğin hem içsel hem de dışsal çok çeşitli motor tepkilerle değil de tükürük refleksiyle karşılık verdiği doğru mudur? Bu reaksiyonların Pavlov'un gözlemlediği tükürük refleksi üzerinde hiçbir etkisi olmadığı doğru mudur? Ve bu deneylere dahil edilen koşullu bir uyarının kendisinin de aynı çeşit tepkileri (kulakların, gözlerin, vb. yönlendirme tepkileri) ortaya çıkarmadığı doğru mudur? Neden tükürük refleksi ile zil arasında geçici bir bağlantı oluştu, tam tersi olmadı, yani et neden kulakların yön bulma hareketini sağlamaya başlamadı? Ve sinyal verildiğinde bir düğmeye basan bir deneğin bu şekilde tepkisini ifade ettiği doğru mudur? Vücudun genel olarak gevşemesi, sandalyede geriye düşmek, başın öne eğilmesi, iç çekmek, vs. bunlar reaksiyonun temel bileşenleri değil midir?

Bütün bunlar, her tepkinin ne kadar karmaşık olduğunu, bu karmaşıklığın tepkinin bir parçası olduğu davranış mekanizmasının yapısına nasıl bağlı olduğunu ve bir yanıtı soyut biçimde incelemenin imkânsız olduğunu gösterir. Dahası, klasik koşullanma deneylerinden önemli ve kritik sonuçlar çıkarmadan önce, bu araştırmanın daha yeni başladığını ve şimdiye kadar sadece çok dar bir alanı kapsadığını, sadece bir veya iki tür refleksin, bir tükürük ve bir savunma motor refleksinin ve sonra sadece birinci veya ikinci dereceden ve her zaman hayvan için biyolojik olarak dezavantajlı tipteki koşullu reflekslerin (Bir hayvan neden çok uzak sinyallere, yüksek düzeyde koşullu uyarılara tepki olarak salya salgılasın?) üzerinde çalışıldığını unutmamalıyız. Bu nedenle, refleksoloji ilkelerinin psikolojiye herhangi bir doğrudan çevirisini yapmaktan

kaçınmalıyız. Profesör Wagner'in haklı olarak yorumladığı gibi, bir refleks bir temel olabilir, ancak temel, üzerine neyin inşa edileceği ile ilgili bize hiçbir şey söylemez (11).

Tüm bu değerlendirmeler, insan davranışının, koşullu refleksin tam kilit nokta olduğu bir mekanizma olduğu görüşünü değiştirmek için makul bir argüman teşkil ediyor. Önce bilincin psikolojik doğası hakkında işleyen bir hipoteze sahip olmadan, bu alanda birikmiş bilimsel bilginin eleştirel bir revizyonunu üstlenmek, onu seçmek ve taramak, yeni bir dile çevirmek, yeni kavramlar geliştirmek ve yeni problemlerin ana hatlarını belirlemek imkansızdır.

Bilimsel psikoloji, bilincin gerçeklerini göz ardı edemez; onları fiziken erişilebilir kılmalı, nesnel olarak var olanın nesnel bir diline çevirmeli ve kurguları, fantazmagoriyi³ vb. kesin olarak dağıtmalı ve gömmelidir. Aksi halde ne öğretmek ne eleştirmek ne de araştırma yapmak, hiçbir tür çalışma mümkün olmaz.

Bilincin ne biyolojik, ne fizyolojik ne de psikolojik terimlerle ikinci dereceden bir olgu olarak sayılamayacağını görmek zor değildir. Bunun için bir yer bulunmalıdır ve organizmanın diğer tüm tepkileri doğrultusunda yorumlanmalıdır. Bu, üzerinde çalıştığımız hipotezimizin ilk şartıdır. Bilinç, davranışın yapısıyla ilgili bir sorundur.

Diğer gereklilikler şunlardır: Bir hipotez, bilince dair temel soruları zorlanmadan açıklamalıdır -enerjinin korunumu sorunları, öz-farkındalık, psikolojik olarak diğer zihinleri tanımanın mümkünâtı, ampirik psikolojinin üç ana alanının (yani düşünme, hissetme ve irade) bilişsel yönleri, bilinçdışı kavramı, bilincin evrimi, ve bunların kimliği ve birliği.

Burada, birbirlerine harmanlandıklarında, davranış psikolojisinde gelecekte işleyecek bir bilinç hipotezi için temel materyali sağlaması gerektiğini düşündüğümüz en geçici, en genel ve en temel düşünceleri kısaca ve gelişigüzel bir şekilde özetledik.

II

Şimdi soruna psikolojinin bakış açısından değil de dışarıdan bakalım.

En temel biçimlerinde, tüm hayvan davranışları iki grup tepkiden oluşur: Doğuştan gelen veya koşulsuz refleksler ve kazanılmış veya koşullu tepkiler. Doğuştan gelen tepkiler, tüm türlerin kalıtsal kolektif deneyiminin adeta biyolojik bir özünü oluştururken, edinilmiş tepkiler ise, bireyin kişisel deneyiminin sağladığı yeni bağlantıların oluşumu yoluyla bu kalıtsal deneyim temelinde oluşturulur. Böylece, tüm hayvan davranışları, kesin olmamakla birlikte, kalıtsal deneyim artı kalıtsal deneyimle birlikte kişisel deneyimin çarpımı olarak tanımlanabilir. Darwin, büyük ölçüde, kalıtsal deneyimin kökenlerini ortaya çıkardı; Pavlov ise bu deneyimin kişisel deneyimle çarpıldığı mekanizmayı, yani koşullu refleksini ortaya çıkardı. Genel olarak baktığımızda, bu açıklama tüm hayvan davranışlarını kapsamaktadır.

İnsan oğlunda durum farklıdır. Eğer insan davranışını tamamen ele alacaksak, insanlar için yukarıdaki açıklamaya yeni terimler eklenmelidir. Öncelikle, insanların kalıtsal deneyimi, hayvanlarınkiyle kıyaslanamaz biçimde daha geniştir. İnsan, yalnızca fiziksel olarak miras aldığı deneyimi kullanmaz; yaşamı boyunca, emeği ve davranışı, önceki nesillerin, doğumda babadan oğula aktarılmayan deneyimlerinden geniş ölçüde yararlanır. Buna tarihsel deneyim diyebiliriz.

³“Aldatıcı görüntüler” anlamına gelir, eğlence salonlarında projektörle oynatılan illüzyonları veya rüyalarımızdaki değişik ve tutarsız öğeleri kasteder. -ed.n.

Bu tarihsel deneyimin yanında, insan davranışında çok önemli bir bileşeni oluşturan, başka insanların deneyimi olan sosyal deneyim vardır. Benim, yalnızca koşulsuz refleksler ile çevrenin belirli unsurları arasında kişisel deneyimimle oluşan bağlantılarım değil, ayrıca diğer insanların deneyimleriyle oluşturulmuş kullandığım birçok iş birliği ve bağlantılarım var. Ülkemin dışına hiç seyahat etmemiş ve bir teleskoptan hiç bakmamış olmama rağmen Berlin ve Mars'ı biliyorsam, belli ki bu deneyimin kökeni, Berlin'e seyahat etmiş ve bir teleskoptan bakmış olan insanların deneyimleriyle bağlantılıdır. Hayvanların genellikle böyle bir deneyimi olmadığı da aynı derecede açıktır. Buna davranışımızın sosyal bileşeni diyelim.

Son olarak, insan davranışının esasen yeni olan bir diğer bileşeni, insanın adaptasyonu ve onunla bağlantılı davranışların, hayvanlarınkilere kıyasla yeni biçimler almasıdır. Hayvanlar pasif olarak çevreye uyum sağlarken, insan aktif bir şekilde çevreyi kendine uyarlar. Kesin olmak adına, hayvanların içgüdüsel eylemlerinde (yuva yapmak, ev yapmak, vb.) etkin adaptasyonun ilkel biçimleriyle karşılaşırız; fakat hayvanlar aleminde bu formlar ilk olarak baskın, temel bir öneme sahip değil ve ikincisi, temel özellikleri ve uygulandıkları mekanizmalar açısından hala pasiftirler.

Ağını ören örümcek ve balmumundan kovanını inşa eden arı, bunu içgüdüleriyle, mekanik olarak, her zaman aynı şekilde yaparlar ve bunu yaparken de hiçbir zaman diğer uyarlanabilir tepkilerde olduğundan daha aktif bir katılım göstermezler. Fakat bu durum bir dokumacı veya bir mimar için farklıdır. Marx'ın dediği gibi, yapıtlarını önce kafalarında kurarlar; emeklerinin sonucu, bu emek başlamadan önce yalnızca ideal formunda (12) mevcuttur. Marx'ın açıklaması, tartışmasız, insan emeğine özgü bir olgudan, yani deneyimin tekrarından başka bir şeyi kastetmez. Ellerin hareketlerinde ve üzerinde çalışılan malzemede üretilen değişikliklerde, emek, işçinin hayalinde önceden yapılmış olanı, bu hareketlerin ve bu malzemenin deyim yerindeyse modelleriyle tekrar eder. İnsanın hayvanlarda bulunmayan etkin adaptasyon biçimlerini geliştirmesini sağlayan da bu tekrarlanan deneyimdir. Bu yeni tür davranışa tekrarlanan deneyim diyelim.

Şimdi, insan davranışı tanımımıza yeni eklemeler tarihsel deneyim, sosyal deneyim ve tekrarlanan deneyimdir. Bu bizi şu soruyla bırakıyor: Tanımımızdaki bu yeni terimleri birbiriyle ve asıl tanımımızla birleştiren işaretler ve simgeler nelerdir? Şüphesiz, kalıtsal deneyimin kişisel deneyimle çarpıldığını söylediğimizde, koşullu refleks mekanizmasından bahsediyoruz. Gelecek bölümlerde diğer birleştirici bağlantıları bulmaya çalışacağız.

III

Önceki bölümde, sorunun biyolojik ve sosyal taraflarını ana hatlarıyla belirledik. Şimdi fizyolojik tarafına kısaca bir göz atalım.

Soyutlanmış reflekslerle yapılan en basit deneyler bile, reflekslerin nasıl koordine edildiği ve davranışa nasıl çevrildiği sorunuyla karşılaşır. Yukarıda bir ara Pavlov'un tüm deneylerinin, köpeğin davranışının önceden, iki refleks çarpıştığında tek bir gerekli bağlantı oluşturulacak şekilde düzenlendiğini varsaydığı gerçeğinden bahsetmiştik. Ancak Pavlov, köpektaki daha karmaşık başka reflekslerle de uğraşmak zorunda kaldı.

Pavlov, deneyleri sırasında meydana gelen iki farklı refleksin çarpışmasından defalarca bahsetmiştir. Böyle bir çarpışmanın sonucu her zaman aynı değildir (21. ve 25. makaleleri karşılaştırm; birinde, aynı anda gelen bir uyarı refleksi tarafından bir gıda refleksinin yoğunlaşmasını tartışır ve diğerinde, bir yiyecek refleksinin uyarıcı bir

refleks üzerindeki baskınlığından bahseder) (13). Bu noktada Pavlov, "İki refleks, kelimenin tam anlamıyla bir denge aleti üzerindeki iki tava olarak görülebilir" gözleminde bulundu. Bir refleksin başarılmasının olağandışı karmaşıklığına gözlerini yummadı: "Bir dış uyarana verilen herhangi bir tepkinin, yalnızca başka bir dış eş zamanlı refleks eylemi tarafından değil, aynı zamanda çok sayıda iç refleks ve sadece merkezi sinir sisteminin farklı bölümlerine değil, aynı zamanda doğrudan aktif doku öğelerine de etki eden akla gelebilecek her tür iç uyaran -kimyasal, termal vb.- tarafından da sınırlandırıldığını ve düzenlendiğini hesaba katarsak, o zaman, ve ancak o zaman, refleksif tepkiler olgusunun muazzam karmaşıklığının tam ve gerçekçi bir resmini elde etmeye başlayacağız" (14).

Sherrington'ın (15) araştırmasında izah ettiği gibi, refleks koordinasyonunun temel ilkesi, farklı alıcı gruplarının ortak bir motor alan üzerinde mücadele etmesini gerektirir. Özellikle, sinir sisteminde efferent (götüren) nöronlardan çok daha fazla sayıda afferent (getiren) nöron vardır; bu sebeple, her motor nöron, yalnızca bir değil, birçok alıcıyla ve muhtemelen bütün alıcılarla olan bir refleks bağlantısının parçasıdır. Böylece, çalışan bir organa sahip olmak için vücutta farklı alıcılar arasında ortak bir motor alan mücadelesi sürekli devam eder. Bu mücadelenin kaynağı son derece karmaşık ve çeşitli pek çok faktöre bağlıdır. Sherrington'ın açıkladığı gibi, herhangi bir tamamlanmış tepki, herhangi bir galip refleks, ancak bir mücadeleden sonra, bir çarpışma noktasındaki bir çatışmadan sonra, galip gelmiştir (16). Davranış, öyleyse, bir "galip" tepkiler sistemidir.

"Normal koşullar altında," diyor Sherrington, "bilinçle ilgili soruları bir kenara bırakırsak, tüm hayvan davranışları, bir son alanın, bazen bir refleks grubuna, bazen de bir diğerine peşpeşe geçişlerinden oluşmaktadır" (17). Başka bir deyişle, tüm davranışlar, bir dakika bile yatışmayan, hız kesmeyen bir çabadır. Beynin en önemli işlevlerinden birinin, gerçekte, "sinir sisteminin bireysel bir bütün halinde tamamlanması sonucuyla", uzak noktalardan gelen refleksler arasındaki koordinasyonu sağlamak olduğunu varsaymak için her türlü sebep vardır.

Ortak motor alanın koordinasyon mekanizması, Sherrington'a göre "temel zihinsel dikkat sürecinin temelidir". "Bu ilke sayesinde, her an bir eylem birliği yaratılır; ve bu da bizim kişilik kavramımızın temeli olarak hizmet eder; bu nedenle sinir sisteminin görevi bir tür kendilik birliğini yaratmaktır". "Bir refleks, organizmanın ayrılmaz bir tepkisidir"; ve her kas, çalışan her organ, "herhangi bir alıcı grubu olabilen, hamiline ödenecek bir çek" olarak görülmelidir. Aşağıdaki genel karşılaştırma, sinir sisteminin uygun bir genel nosyonunu vermektedir:

"Bir huninin geniş tepesi dar alt açıklığı için neyse, alıcılar sistemi de efferent (götüren) yollar sistemi için odur. Ancak her alıcı bir tane ile değil, birçok ve belki de tüm efferent (götüren) liflerle bağlantılıdır; tabii, bu bağlantılar güç ve kararlılık açısından farklılık gösterir. Dolayısıyla huni ile karşılaştırmamızı genişleterek, sinir sisteminin tamamının, bir ağız diğerinden beş kat daha geniş olan bir huni olduğunu söylemeliyiz; bu huninin içinde, geniş açıklıkları daha büyük huninin çıkışına doğru çevrilmiş ve onu tamamen kaplayan, aynı zamanda başka bir huniyi oluşturan alıcılar bulunmaktadır." (18)

Pavlov, beynin yarım kürelerini, çevrenin öğeleri ve belirli tepkiler arasında yeni geçici bağlantıların kurulduğu bir telefon santraliyle kıyasladı (19). Ancak sinir sistemimiz, bir telefon santralinden çok daha fazlasına, binlerce kişilik bir kalabalığın

büyük bir binada panik içinde hücum ettiği dar kapılara benziyor; yalnızca birkaç kişi kapıdan geçebilir; bazıları sağlam geçer, ancak diğer binlercesi ölür ya da geri itilir. Bu, çevre ile kişi arasındaki ve kişinin içindeki mücadelenin, davranış dediğimiz şeyin, dinamik ve diyalektik sürecin yıkıcı doğasını daha yakından gözler önüne serer. Tüm bunlardan, bilinç sorununu bir davranış mekanizması olarak doğru bir şekilde ortaya koymak için gerekli olan iki doğal sonuç elde ederiz.

1. Dış dünyanın binlerce uyarıcı, çekim ve cazibe yoluyla huninin geniş ağzına aktığını söyleyebiliriz; huninin içinde sürekli bir mücadele ve rekabet gerçekleşir; tüm uyarılar, organizmanın büyük ölçüde azaltılmış bir miktarda tepkileri olarak dar açıklıktan dışarı akar. Aslında davranışta meydana gelen, mümkün olanın sadece ihmal edilebilir bir parçasıdır. Birey her an gerçekleşmemiş olasılıklarla doludur. Davranışımızın bu gerçekleşmemiş olasılıkları, hunideki geniş ve dar açıklıklar arasındaki bu fark, tam bir gerçektir; galip tepkilerin gerçeğidir, çünkü bir tepkinin üç yönü de onda mevcuttur.

Bu gerçekleşmemiş davranışın, nihai ortak alanın biraz karmaşık bir yapısı olsa ve karmaşık refleksleri hesaba katsak bile, geniş bir biçim çeşitliliği olabilir. "Karmaşık reflekslerde, refleks yayları bazen ortak alanın bir kısmıyla ittifak kurar ve alanın başka bir bölümü için birbirleriyle rekabet eder" (20). Böylece, bir yanıt, her zaman belirsiz olan bir kısımda yarı gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiş olarak kalabilir.

2. Sınır sisteminde bu karmaşık mücadele ve refleksler arasındaki rekabet tarafından kurulan son derece karmaşık denge nedeniyle, mücadelenin sonucu çoğu zaman yeni bir uyarıcının oldukça önemsiz olan gücü tarafından belirlenir. Böylece, rekabet halindeki güçlerin karmaşık sisteminde, ihmal edilebilir yeni bir güç bile, ortaya çıkan kuvvetin sonucuna ve yönüne karar verebilir; büyük bir savaşta, bir tarafla ittifak kuran küçük bir krallık bile, zafer ve yenilgi arasındaki farkı belirleyebilir. Bu yüzden, kendileri önemsiz, hatta ihmal edilebilir olan tepkimelerin, bir araya geldikleri çarpışma noktasındaki kuvvetlerin kümelenmesine bağlı olarak nasıl baskın bir rol üstlenebileceğini görmek kolaydır.

IV

En basit, temel ve evrensel refleks ilişkileri yasası aşağıdaki gibi formüle edilebilir. Refleksler, bir refleksin (motor, salgı) yanıt bileşeninin, uygun koşullar altında, onunla ilişkili çevresel uyarıcıların duyu yolu aracılığıyla yeni bir refleksle bir refleks yayı oluşturarak, başka bir refleksin koşullu uyarıcısı (veya ketleyici uyarıcı) haline gelebileceği koşullu refleks yasalarına göre birleştirilir. Bu tür bir dizi bağlantı, genetik bir yatkınlık olabilir ve koşulsuz refleksler sınıfına ait olabilir. Bu bağlantıların geri kalanı, organizmada kesintisiz olarak devam eden bir süreç olan deneyim sürecinde oluşur.

Pavlov bu mekanizmaya zincirleme ya da sıralı refleks adını vermiş ve içgüdüyü açıklamak için kullanmıştır (21). Dr. Zelenyi, yaptığı deneylerde aynı mekanizmayı ritmik kas hareketlerini incelerken keşfetti ve bu mekanizmanın da zincirleme bir reaksiyon oluşturduğu kanıtlandı (22). Böylece, bu mekanizma, reflekslerin bilinçsiz, otomatik kombinasyonları için en iyi açıklamayı sağlar.

Ama sadece aynı refleks sistemini değil, farklı refleksleri ve bir sistemden diğerine geçme ihtimalini de hesaba katarsak, bu mekanizma da esasen nesnel anlamda bir bilinç mekanizmasıdır. Bilincin temeli bedenimizin (hareketleri aracılığıyla) kendisi için (yeni eylemler için) bir uyarıcı olarak hizmet etme kapasitesinde yatar.

Artık farklı refleks sistemleri arasında kuşkusuz gerçekleşen etkileşimden ve bir sistemin diğerleri tarafından yansması hakkında konuşabiliriz. Bir köpek hidroklorik aside (tükürük salgılama refleksi ile) tepki verir, ancak tükürüğün kendisi asidin yutma veya balgam çıkarma refleksi için yeni bir uyarandır. Serbest çağrışımında ipucu kelimesi olan pembe nergis kelimesini söylerim. Bu bir reflekstir, ancak aynı zamanda bir sonraki kelime olan lale için de bir uyarıcıdır. Bunların hepsi bir sistemde veya bitişik iş birliği yapan sistemlerde gerçekleşir. Bir uyarıcı olarak bir kurdun uluması, bedensel ve mimetik bir korku refleksini uyandırır: solunum değişikliği, çarpıntı, beceriksizlik, boğazda kuruluk (refleksler) -tüm bunlar benim şunu söylememe veya düşünmeme sebep olur: Korkuyorum. Bu noktada bir sistemden diğerine aktarım gerçekleşir.

Eylemlerimizin ve durumlarımızın bilincinde olma yeteneğimiz veya farkındalığımız öncelikle bir refleksler dizisinden diğerine her bilinçli anda doğru şekilde işleyen bir aktarım mekanizmaları sisteminin bir yansıması olarak görülmelidir. Bir uyarıcı olarak her iç refleks, diğer sistemlerden bir dizi başka refleksi ne kadar doğru bir şekilde ortaya çıkarır veya diğer sistemlere iletilirse, deneyimlediğimiz şeylerin mesuliyeti kendimize ve başkalarına o kadar verilebilir ve deneyim o kadar bilinçli yaşanır (hissedilir, kelimelerle formüle edilir, vb.).

Mesuliyet vermek aynı zamanda bir refleks setini diğerine çevirmek demektir. Bilinç-dışı zihin aynı zamanda diğer sistemlere çevrilmemiş reflekslere de atıfta bulunur. Bilinç aşamaları, yani aktif bir refleks mekanizmasına katılan sistemlerin etkileşimi, sonsuz çeşitlilikte olabilir. Kişinin kendi deneyimlerinin bilincinde olması, onlara başka deneyimler için nesne (uyarıcı) biçiminde sahip olmaktan başka bir şey değildir. Bilinç, deneyimlerin deneyimlenmesidir, tıpkı deneyimin nesnelerin deneyimi olması gibi. Ancak bir refleksin (bir nesnenin deneyiminin) yeni bir refleks için bir uyarıcı (bir deneyimin nesnesi) olma kapasitesi, bu bilinç mekanizması aynı zamanda refleksleri bir sistemden diğerine çevirme mekanizmasıdır. Bu, aşağı yukarı Bekhterev'in değerlendirilmiş ve değerlendirilmemiş refleksler dediği şeylerdir.

Psikoloji, bilinci farklı refleks sistemlerinin bir etkileşimi, yansıması ve karşılıklı uyarımı olarak tanımlamalı ve ele almalıdır. Bilinçli olan şey, içine yansıdığı diğer sistemlere bir uyarıcı olarak aktarılan şeydir. Bilinç her zaman bir yankı, bir tepki mekanizmasıdır. Literatürden üç örnek göstereyim:

1. Bu noktada, psikoloji literatüründe dairesel bir tepkiye, yani ortaya çıkan merkezci akımların yardımıyla vücuda kendi refleksini geri döndüren bir mekanizmaya çok sayıda atıfta bulunulduğunu belirtmek yerinde olur; bilincin temelinde bu mekanizma yatar (23). Genellikle böyle dairesel bir tepkinin biyolojik önemi vurgulanır: bir refleks tarafından harekete geçirilen yeni bir uyarıcı, organizmanın genel durumuna ve vücudun kendi refleksine yüklediği değere bağlı olarak, ilk tepkiyi ya yoğunlaştıran ve tekrarlayan ya da zayıflatan ve bastıran yeni bir ikincil tepkiyi ortaya çıkarır. Bu nedenle, dairesel bir reaksiyon, sadece iki refleksin bir birleşimi değil, bir reaksiyonun bir diğeri tarafından kontrol edildiği ve düzenlendiği bir birleşimdir. Bu durum bilincin mekanizmasındaki yeni bir etkeni tanımlar: bilincin davranış için düzenleyici rolü.

2. Sherrington, dış ve iç duyum alanları, ilkinin vücudun dış yüzeyindeki alan ve ikincisini ortamın bir kısmının içine girdiği belirli organların iç yüzeyi olarak ayırır. Kendisi başka bir yerde, organizmanın kendisi tarafından kaslarda, tendonlarda, eklemlerde, kan damarlarında vb. meydana gelen değişiklikler tarafından uyarılan öz duymusal bir alandan söz eder.

“Dış alıcı ve iç alıcı alanların alıcılarının aksine, öz duyumsal alanın alıcıları dış ortamdan gelen etkiler tarafından yalnızca ikincil olarak uyarılır. Bu alıcıların uyarılması, bazı organ veya organların aktif durumudur, örneğin bir kasın kasılması, bu da dış ortamdan gelen faktörler tarafından alıcı yüzeyinin uyarılmasına birincil reaksiyon olarak işlev görür. Genellikle öz duyumsal organların uyarılmasıyla ortaya çıkan refleksler, dış algılayıcı organların uyarılmasıyla ortaya çıkan reflekslerle birleşir.” (24)

Bu ikincil reflekslerin birincil tepkilerle birleşmesi, yani bu ”ikincil bağlantı”, araştırmaların gösterdiği gibi, hem agonist hem de antagonist tiplerin reflekslerini birleştirebilir. Başka bir deyişle, ikincil bir tepki, birincil olanı yoğunlaştırabilir veya kısaltabilir. Bu bilinç mekanizmasını oluşturur.

3. Son olarak, Pavlov bir yerde şöyle dedi: ”Öznel dünyada nöral olguların bu yeniden üretimi, tabiri caizse birçok kez kırılan çok eşsiz bir olgudur, öyle ki, bir bütün olarak, sinirsel aktivitenin psikolojik yorumu, büyük ölçüde, yalnızca geçici ve yaklaşıktır” (25).

Pavlov burada basit bir karşılaştırmadan başka bir şey yapmamış olsa da, onun sözlerini gerçek ve kesin anlamıyla anlamaya ve bilincin, reflekslerin çoklu kırılması olduğunu iddia etmeye eğilimliyiz.

V

Bu, zihin sorununu enerji israfı yapmadan çözer. Bilinç tamamen genel yasalara göre işleyen reflekslerin iletme mekanizmalarına indirgenebilir, yani organizmaya tepkiler dışında hiçbir süreç kabul edilemez.

Aynı zamanda öz bilinç ve iç gözlem sorunuyla başa çıkmanın da yolu açılmıştır. İç algı ve iç gözlem, ancak öz duyumsal bir alanın varlığı ve bununla ilişkili ikincil refleksler sayesinde mümkündür. Bunlar, tabiri caizse, her zaman bir tepkinin yankılarıdır.

Locke’un ifadesiyle ”kişinin kendi ruhunda neler olup bittiğinin algılanması” olarak öz bilinç, bütünüyle bununla açıklanır. Bu deneyimin neden yalnızca bir kişi, yani deneyimi yaşayan kişinin kendisi tarafından erişilebilir olduğu şimdi anlaşılıyor. İkincil tepkilerimi sadece ve bir tek ben gözlemleyebilir ve algılayabilirim, çünkü reflekslerim öz duyumsal alanın yeni uyarıları olarak kendim ve yalnızca kendim için çalışır.

Ayrıca deneyimin temel, parçalı doğasını açıklamak da artık kolay: zihnim başka hiçbir zihne benzemiyor çünkü kendi bedenimden başka hiçbir yerde oluşmayan kendine özgü uyarılardan etkileniyor. Kolumun göz tarafından algılanan hareketi hem benim hem de başkasının gözü için bir uyarıcı olabilir; ama bu hareketin farkındalığı, süreç içinde ortaya çıkan ve ikincil tepkileri ortaya çıkaran o öz duyumsal uyarılar, yalnızca benim için vardır. Gözün ilk uyarımı ile hiçbir ortak yanı yoktur: İçlerinde tamamen farklı sinir yolları, farklı mekanizmalar ve farklı uyarılar iş başındadır.

Bu, psikolojik prosedürle ilgili, çok yakından bağlantılı ve karmaşık başka bir soruyu gündeme getiriyor: iç gözlemin değeri. İlk günlerinde psikoloji, iç gözlemi temel ve psikolojik bilginin ana kaynağı olarak kabul etti. Refleksoloji, iç gözlemi tamamen reddetti veya bir ek bilgi kaynağı olarak nesnel verilerin kontrolü altına aldı (26). Soruna yaklaşımımız, çok kaba ve genel bir çerçevede, bir öznenin sözlü açıklamasının bilimsel araştırma için sahip olabileceği (nesnel) önemi anlamamızı sağlar. Tespit edilmemiş refleksler (örneğin aptalca konuşma), gözlemcinin doğrudan algılayamayacağı

dahili refleksler, uyarıcı olarak hizmet ettikleri gözlemlenebilir refleksler sayesinde, aracılık yoluyla genellikle dolaylı olarak saptanabilir. Tam bir refleksin varlığı (örneğin bir kelime), mevcut durumda ikili bir rol oynayan bağlantılı bir uyarıcının varlığının bir göstergesi olarak bize hizmet eder: tam refleks için bir uyarıcıdır ve kendisi de önceki uyarıcıya göre bir refleksdir.

Zihnin, yani bu tespit edilmemiş refleksler grubunun, davranış sisteminde oynadığı son derece önemli rol göz önüne alındığında, bilimin, diğer refleks sistemlerine yansımaları yoluyla dolaylı bir yöntemle keşfini reddetmesi intihar olurdu. Ne de olsa, görüşümüzden gizlenen iç uyarıcılara yönelik refleksleri dikkate alıyoruz. Buradaki mantık aynı, düşünce dizisi aynı ve ispat aynı.

Bu görüşe göre, bir öznenin açıklaması, hiçbir şekilde, kaşımımızı nesnel bilimsel araştırmanın bal fıçasına sokmamızı engelleyen bir iç gözlem eylemi değildir. İç gözlem diye bir şey yoktur. Özne hiç de bir gözlemci konumunda değildir; bir deneycinin kendi görüşünden gizlenmiş refleksleri gözlemlemesine yardımcı olmaz. Sonuna kadar ve bir açıklamanın fiilen verilmesi sırasında bir özne bir deneyin nesnesi olarak kalır; ancak daha sonraki sorgulamalar yoluyla, deneyin kendisine belirli değişiklikler veya dönüşümler eklenir; yeni bir uyarıcı (yeni bir sorgulama) ve önceki refleksin tespit edilmemiş kısımlarını değerlendirmeyi sağlayan yeni bir refleks ortaya çıkar. Tüm deney, tabiri caizse, çift mercekte geçer.

Psikolojik bir araştırma yönteminde, bilincin ikincil tepkilerinden bir deney geçirmek gerekir. Bir kişinin davranışı ve yeni koşullu tepkilerin oluşumu, yalnızca açıklanmış, eksiksiz ve tam olarak saptanmış tepkiler tarafından değil, aynı zamanda çıplak gözle görülemeyen, gizli tepkiler tarafından da yönetilir. Bu nedenle, tam konuşma reflekslerini inceleyebiliriz, ancak bunlar da gerçekten mevcut, sorgulanamaz tepkiler olmasına rağmen, üçte ikisi parçalanmış (27) refleks düşüncelerini dikkate alamayız.

Serbest çağrışım yoluyla bana gelen "akşam" kelimesini, deneycinin işitebilmesi için telaffuz edersem, bunu sözlü bir yanıt, koşullu bir refleks olarak kayda geçer. Ama bunu duyulmayacak bir şekilde kendi kendime telaffuz edersem, o zaman şöyle düşünmeliyimdir: O zaman bir refleks olmayı bırakıp doğasını mı değiştirir? Söylenen ve söylenmeyen bir kelime arasındaki ayrım çizgisi nedir? Dudaklarım kıpırdadıysa, bir fısıltı çıkardıysam, yine de her şey deneyci için hala duyulamayacak şekildeyse - o zaman ne olacak? Benden bu kelimeyi yüksek sesle tekrar etmemi isteyebilir mi, yoksa bu sadece benim için geçerli olan öznel bir yöntem mi olacak? Eğer yapabilirse (ve muhtemelen herkes yapabileceği konusunda hemfikir olacaktır), o zaman neden benden düşüncelerimde, yani dudaklarımı kıpırdatmadan ve fısıldamadan söylediğim bir kelimeyi yüksek sesle söylememi isteyemez? Gerçekten de, kelimeler her zaman bir konuşma motor tepkisi, düşüncelerin onsuz imkansız olduğu koşullu bir refleks olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Ve bu zaten bir sorgulama, öznenin ifadesi, deneycinin işittiği tarafından algılanmayan (ve düşünceler ile konuşma arasındaki tüm fark burada yatar), ancak yine de nesnel olan tepkilerdir. Bu reaksiyonların meydana geldiğini, gerçekten var olduklarını ve maddi varoluşun tüm niteliklerine sahip olduklarını göstermek için birçok yöntem kullanabiliriz. Bu yöntemlerin geliştirilmesi psikolojik metodolojinin en önemli problemlerinden biridir. Bu yöntemlerden biri psikanalizdir.

Ama hepsinden önemlisi, bu tepkilerin bizzat kendilerinin, onların varlığına ikna olmamızı sağlamaya özen göstermesidir. Bunlar, bir tepkinin daha sonraki seyrinde o kadar güçlü ve kuvvetli bir şekilde ifade edilirler ki, deneyciyi bunlara dikkat etmeye ya da müdahale ettikleri tepkilerin gidişatını incelemeyi tamamen reddetmeye zorlarlar.

Gerçekten de ketlenmiş reflekslerin izinsiz girmeyeceği bu tür pek çok davranışsal süreç var mıdır? Böylece, ya insan davranışını en temel biçimleriyle incelemeyi reddederiz ya da deneylerimizde bu içsel hareketleri hesaba katmak zorunda kalırız.

İki örnek, bunun gerekliliğini daha net gösterecektir. Bir şey hatırladığımda yeni bir konuşma refleksi oluştururum; ve bu süre boyunca ne düşündüğümün - verilen bir kelimeyi sadece kendime tekrar mı ediyorum yoksa bu kelime ile başka bir kelime arasında mantıklı bir bağlantı mı kuruyorum, önemi yoktur. Her iki durumda da sonuçların önemli ölçüde farklılık göstereceği net değildir.

Serbest çağrışımında, gök gürültüsü kelimesine karşılık olarak, aklıma ilkin yıldırım düşüncesi gelmiş olmasına rağmen, yılan kelimesini söylüyorum. Bu düşüncüyü dikkate almazsam, kasten yanlış bir kaniya varacağım, yani gök gürültüsü kelimesine tepkimin yıldırım değil de yılan olduğu açık değil mi?

Tabii ki, burada deneysel iç gözlemin geleneksel psikolojiden yeni psikolojiye basit bir çevirisinden bahsetmiyoruz. Daha ziyade, vurgulanan nokta, ketlenmiş refleksleri incelemek için yeni bir yöntem geliştirmenin acil gerekliliğidir. Biz sadece bunun temel gerekliliğini ve olasılığını tartıştık.

Yöntemler meselesinden ayrılmadan önce, Profesör Protopopov'un makalelerinden birinde tartıştığı gibi, refleksolojik araştırma yönteminin insanlara uygulandığında son zamanlarda uğradığı tuhaf metamorfoza kısaca değinelim (28).

İlk olarak refleksologlar ayak tabanına elektrodermal bir uyaran uyguladılar; daha sonra, tepki ölçütü olarak tepkileri yönlendirmeye daha uygun, daha rafine bir aygıt seçilmesinin daha uygun olduğu anlaşıldı; ayak yerine el kullanıldı. Ama bir kez "a" denilince "b" demek gerekliydi. İnsan, dış dünyayla kapsamlı bağlantılar kurduğu ölçülemeyecek kadar gelişmiş bir aygıtta, yani konuşma aygıtına sahiptir. Sonraki adım sözlü tepkileri kullanmaktı.

Ancak hepsi arasında en merak edileni, araştırmacıların çalışmalarında zorunlu olarak karşılaştıkları "yeni gerçekler"di. İnsanlarda bir refleks farklılaşmasının son derece yavaş ve durgun olduğunu buldular ve (benim vurguladığım - L. V.) nesneye sunulan konuşma uyarısına bağlı olarak koşullu tepkilerin engellenebileceği veya uyarılabileceği ortaya çıktı.

Başka bir deyişle, tüm keşif, bir insanda, belirli bir sinyale yanıt olarak elini geri çekmesinin ve ardından sinyal verildiğinde elini geri çekmemesinin kelimelerle şart koşulabileceği bulgusuna kadar indirgendir! Sonrasında yazar, buradaki amaçlarımız için önemli olan iki önermeyi sunmaya devam etmektedir.

1. "İnsanlar üzerinde yapılan refleksif çalışmalar, şüphesiz gelecekte, esas olarak ikincil koşullu reflekslerin yardımıyla yürütülmek zorunda kalacaktır." Bu, bilincin refleksologların deneylerine izinsiz girdiği ve davranış tablosunu büyük ölçüde değiştirdiği anlamına gelir. Bilinci kapıdan dışarı kovalarsın, o pencereden içeri girer.

2. Bu araştırma teknikleri bir kez refleksif yöntemle dahil edildiğinde, bu yöntem, tepkileri incelemek için deneysel psikolojide uzun süredir yerleşik olan yöntemden artık ayırt edilemez. Profesör Protopopov bunu gözlemler, ancak bu rastlantıyı tesadüfi ve yalnızca yüzeysel olarak görür. Bununla birlikte, bize göre, köpekler üzerinde çok başarılı bir şekilde kullanılan saf refleksif yöntemin insan davranışı problemlerinden önce kapsamlı bir şekilde teslim edilmesi anlamına geldiği açıktır.

Ampirik psikolojinin zihni böldüğü her üç alanın da -bilinç, duygular ve irade- sadece birkaç kelimeyle bile olsa, onlara burada sunduğumuz hipotezin bakış açısından

bakıldığında, aynı zamanda bilincin aynı özelliklerini kolayca ortaya çıkardığını ve bu hipotezle ve içerdiği yöntemle kolayca uzlaştırılabileceğini göstermek son derece önemlidir.

1. James'in duygular teorisi, duyguların bilincine ilişkin böyle bir yorumun yolunu açar. James üç olağan bileşeni aldı ve bunları sırayla yeniden düzenledi: (A) bir duygunun nedeni, (B) duygunun kendisi ve (C) onun bedensel belirtileri (29). Onun argümanını burada tekrarlamayacağım; herkes epeyce aşınadır. Sadece, formülasyonunun şurada açıkça ortaya çıktığını belirtmek isterim: (1) bir duygunun refleks doğası, bir refleksler sistemi olarak bir duygu (A ve B) ve (2) bir kişinin kendi tepkisi yeni bir içsel tepki için bir uyarı görevi gördüğünde bir duygunun bilincinin ikincil, türev doğası (B ve C). Bir duygunun, tüm organizmanın kendi davranışına hızlı bir şekilde tepki vermesi, tüm organizmanın tepkiye katılması eylemi ve belirli bir anda ortaya çıkan tüm davranışların içsel düzenleyicisi olarak biyolojik önemi de aynı zamanda bu formülasyonla anlaşılır hale getirilmiştir. Ayrıca Wundt'un üç boyutlu duygu modelinin, duyguların bu boyutlandırılmış doğasını esasen organizmanın sanki kendi tepkisine karşılığının yankısıymış gibi tanımladığını da belirtebilirim. Bu, her belirli durumda duyguların tekrarlanamazlığı ve tekilliğini açıklar.

2. Ampirik psikolojinin biliş eylemleri, bilinçli olarak gerçekleştikleri için ikili doğalarını da ortaya koyar. Psikoloji açıkça iki aşamayı birbirinden ayırır: bilinç eylemleri ve bu eylemlerin bilişi.

Psikologların saf psikolojisi olan Wurzburg okulunun son derece incelikli iç gözlemlerinin sonuçları bu açıdan özellikle merak uyandırıcıdır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlardan biri, entelektüel bir eylemin kendisinin gözlemlenemez olduğunu, algıdan kurtulduğunu ortaya koymaktadır. Kendini gözleme kendi başına tamamlanmıştır. Bununla birlikte kişi bilincin en alt noktasındadır. Burada kendini gösteren paradoksal sonuç, düşünce eylemlerinin bilinçdışı olduğudur. Bilincimizde bulduğumuz süreçte fark ettiğimiz düşünce öğeleri, düşüncenin gerçek özünden ziyade onun türevleridir: bunlar düşüncenin parçaları, döküntüleri ve sıyrıklarıdır.

O. Külpe'nin (30) belirttiği gibi, "Egomuzun kendimizden ayrılamayacağını ampirik olarak göstermek mümkün olmuştur. Düşünmek, yani, düşüncelerimizi gözlemlerken kendimizi tamamen düşüncelerimize teslim etmek ve onların içine dalmak imkansızdır. Zihin bu ayrılığı sonuna kadar taşıyamaz." Bu aynı zamanda bilincin kendisine odaklanamadığı, ikincil ve türetilmiş bir faaliyet olduğu anlamına gelir. Kişi kendi düşüncelerini düşünemez, yani bilinç mekanizmasını kavrayamaz, çünkü bu mekanizma bir refleks değildir, yani deneyimin nesnesi, yeni bir refleksin uyarıcısı olamaz ve bilinç sadece refleks sistemleri arasında bir geçiş mekanizmasıdır. Ama bir düşünce biter bitmez, yani bir refleks oluşur oluşmaz bilinçli olarak gözlemlenebilir: Külpe'nin dediği gibi "Önce biri, sonra diğeri".

Profesör Krol bir makalesinde, bu konuyla ilgili, Würzburg'un yüksek bilinç süreçleriyle ilgili çalışmaları tarafından keşfedilen yeni olguların şaşırtıcı bir şekilde Pavlov'un koşullu reflekslerine benzediğini belirtmektedir (31). Düşüncenin kendiliğindenliği, tamamlanmış formdaki varlığı, aktivite, sorgulama ve araştırmanın karmaşık duyguları ve bunun gibi şeyler elbette bunu doğrular. Düşüncenin gözlenememesi de burada özetlediğimiz mekanizmaların lehinedir.

3. Son olarak, irade, burada tanımladığımız bilincin temel özelliklerini en eksiksiz ve açık biçimde ortaya koyacaktır. Motor fikirlerin (yani organların hareketlerinden kaynaklanan ikincil tepkilerin) önceden bilinçte mevcut olduğu gerçeği, ne demek istediğimizi açıklığa kavuşturacaktır. Herhangi bir hareket önce bilinçsizce

yapılmalıdır. Daha sonrasında ise kinestezi (yani ikincil tepki), farkındalığa girişin temeli olur (32). Bair'in kulak hareketleriyle ilgili deneyleri bu noktayı açıklamaktadır. İrademize ilişkin bilincimiz de onun iki yönden oluştuğu yanılması yaratır: Düşünüyorum ve sonra yapıyorum. Aslında burada iki tepkime vardır, ancak bunlar ters sıradadır: önce ikincil tepkime gelir, sonra da temel veya birincil tepkime. Bazen süreç daha karmaşık hale getirilir; ve güdülerle, yani birkaç ikincil tepkinin çarpışmasıyla karmaşıklaşan, karmaşık bir irade eylemi teorisi ve onun mekanizması da yukarıda öne sürülen düşüncelerle tamamen uyuşur.

Ama en önemlisi, bu fikirlerin ışığında, bilincin doğduğu andan itibaren gelişimini, deneyimdeki kökenini, ikincil türev doğasını ve sonuç olarak çevre tarafından psikolojik belirlenimini netleştirmektir. Var olmak bilinci belirler -ilk kez, uygun gelişim göz önüne alındığında bu yasaya kesin bir psikolojik anlam verilebilir ve bu belirliliğin gerçek mekanizmasını ortaya çıkarabilir.

VI

İnsanlarda, doğru bir şekilde tersine çevrilebilir refleksler diyebileceğimiz, kolayca ayırt edilebilen bir refleks grubu vardır. Bu refleksler, sırayla, insan tarafından üretilen uyaranlar tarafından ortaya çıkar. Duyulan bir kelime uyandır ve telaffuz edilen bir kelime aynı uyaranı üreten bir reflekstir. Bu nedenle, bir uyaran bir tepki haline gelebileceğinden ve bunun tersi de olabileceğinden, refleks tersine çevrilebilir. Sosyal davranışın temelini oluşturan bu tersine çevrilebilir refleksler, davranışı ortak bir temelde koordine etmeyi sağlar. Benim için tüm diğerlerinden ayrılan bir uyaran grubu var: sosyal uyaranlar, yani diğer insanlardan kaynaklanan uyaranlar. Onları farklı kılan şey, benim bizzat onları yeniden üretilmem ve benim için çok erken bir zamanda tersine çevrilebilir hale gelmeleri ve dolayısıyla benim davranışımı temelde diğerlerinden farklı bir şekilde belirlemeleridir. Beni başkalarına benzetiyorlar ve davranışlarımı ise birbirine benzetiyorlar. Nitekim, geniş anlamda, konuşmanın toplumsal davranış ve bilincin kaynağı olduğunu söyleyebiliriz.

Burada, sadece geçerken de olsa, eğer bu söylediğimiz doğruysa, sosyal davranış mekanizması ile bilinç mekanizmasının aynı olduğu anlamına geldiğini kanıtlamak son derece önemlidir. O halde konuşma, bir yanda bir "sosyal temas refleksleri" sistemi (33), diğer yanda ise, en önemlisi, diğer sistemleri yansıtmak için bir bilinç refleksleri sistemidir.

Burada da başka bir kişinin "ben" ya da "ego"su, yani başka birinin zihnini nasıl bilebileceğim sorusunun can alıcı noktası vardır. Kendini tanıma mekanizması (öz-farkındalık) ve başkalarını bilme mekanizması bir ve aynıdır. Bir başkasının zihnine ilişkin bilgimizi açıklama iddiasında olan olağan teoriler ya onun bilinmezliğini hemen ilan eder (34) ya da çeşitli hipotezler aracılığıyla, ister bir duyumlar teorisinin bir parçası olsun, ister bir analogi teorisinin bir parçası olsun, özünde aynı olan makul bir mekanizma kurmaya çalışırlar: başkalarını biliyoruz çünkü kendimizi biliyoruz; başka birinin öfkelerini bilişsel olarak algılama eylemimde, kendi öfkemi yeniden üretiyorum (35).

Aslında tersi, bu durumun daha doğru bir açıklaması olurdu. Başkalarının farkında olduğumuz için kendimizin de farkında-yız; ve benzer bir şekilde, başkalarının farkında-yız çünkü kendimizle olan ilişkimizde, diğerleri bizimle olan ilişkilerinde neyse biz oyuz. Ben ancak kendim için bir başkası olduğum ölçüde, yani yalnızca kendi tepkilerimi yeni uyaranlar olarak tekrardan algılayabildiğim ölçüde kendimin farkındayım.

Kendi kendime söylediğim bir kelimeyi yüksek sesle tekrarlayabilmem ile bir başkası tarafından söylenen bir kelimeyi tekrar edebilmem arasında esasen bir fark ve mekanizmalarında temel bir ayrım yoktur: her ikisi de tersine çevrilebilir refleksler veya aksine, uyarılardır.

Buna göre, bu hipotezin doğrudan bir sonucu, tüm bilincin "sosyolojikleştirilmesi", bilincin sosyal boyutunun zaman ve gerçekte birincil olduğunun kabul edilmesi olacaktır. Bilincin bireysel boyutu türevsel ve ikincildir, toplumsala dayalıdır ve tam olarak onun benzerliği içinde yorumlanmaktadır (36).

Dolayısıyla bilincin ikili bir doğası vardır: "çifte" fikri belki de herhangi bir bilinç kavramının gerçeğe ulaşabileceği kadar yakındır. Bu, Freud'un analitik tanımına göre, bireyin bir Ego ve bir İd olarak bölünmesine benzer.

"İd ile bağlantılı olarak, bir atın olağanüstü gücünü dizginlemek zorunda olan bir süvari gibiyim, aradaki fark şu, ödünç güçler kullanırken süvari bunu kendi güçleriyle yapmaya çalışır. Analoji genişletilebilir. Atından inmek istemeyen bir süvari, atın istediği yere götürülmek için kendini zorla kabul etmesi gerektiği gibi, Ego da genellikle İd'in iradesini kendi iradesi gibi görünen bir eyleme dönüştürür." (37)

Bilinç mekanizması ile sosyal temas mekanizması arasındaki bu özdeşlik fikri ve bilincin adeta kendi kendisiyle sosyal temastan ibaret olduğu fikri, sağır ve dilsizlerde konuşma farkındalığının gelişmesiyle ve bazı durumlarda körlerde dokunsal tepkilerin gelişmesiyle mükemmel bir şekilde doğrulanır. Sağır ve dilsizlerin konuşması genellikle gelişmez, ancak bir refleks haykırışı aşamasında donuk kalır bunun nedeni bu kişilerde konuşma merkezlerinin zarar görmesi değil, işitme kaybından dolayı konuşma reflekslerinin geri dönme imkanının felç olması, engellenmesidir. Konuşma, konuşmacının kendisi için bir uyarı olarak geri dönemez. Dolayısıyla bilinçsiz ve asosyal kalır. Sağır ve dilsizler genellikle onları diğer sağır ve dilsizlerin sosyal deneyimlerinin dar alanına bağlayan ve bu reflekslerin gözlerinden sağır ve dilsiz kişinin kendisine geri dönmesi nedeniyle onlarda bilinç geliştiren geleneksel bir jest diliyle sınırlıdır.

Bu nedenle, psikolojik ifadeyle, sağır ve dilsizlerin eğitimi, refleksin bozulan geri dönme mekanizmasını onarmayı veya telafi etmeyi gerektirir. Sağır ve dilsizler, konuşmacının dudaklarının telaffuz hareketlerini okuyarak "duymayı" öğrenirler ve konuşma motor tepkileri sırasında meydana gelen ikincil kinestetik uyarılardan faydalanarak konuşmayı öğrenirler (38).

Bütün bunlarda en dikkat çekici olan şey, konuşma bilincinin ve sosyal deneyimin aynı anda ve tamamen birbiriyle paralel olarak gerçekleşmesidir. Adeta bu makalenin ana tezini doğrulayan, özel olarak donatılmış, doğal bir deneydir. Aynı bir çalışmada, bunu daha açık ve eksiksiz bir şekilde göstermeyi umuyorum. Sağır ve dilsizler, başkalarının bilincinde olmayı öğrendikleri ölçüde, kendilerinin ve kendi hareketlerinin bilincinde olmayı öğrenirler. İki mekanizmanın özdeşliği burada çarpıcı biçimde açık ve neredeyse aşikardır.

***

Şimdi, önceki bölümlerden birinde sunduğumuz insan davranışı tanımımızda iki terimi bir araya getirebiliriz. Tarihsel ve sosyal deneyim, psikolojik olarak konuşursak, kendi içlerinde farklı varlıklar değildir, çünkü deneyimde ayrılamazlar ve her zaman birlikte ortaya çıkarlar. Onları bir artı işaretiyle bağlayabiliriz. Göstermeye

çalıştığım gibi, onların mekanizmaları, bilincin belirli bir sosyal deneyim durumu olarak görülmesi gerektiğinden, bilincin mekanizmasıyla tamamen aynıdır. Bu nedenle, bu bileşenlerin her ikisine de, aynı tekrarlanan deneyim etiketiyle kolaylıkla atıfta bulunulabilir.

VII

Bu makaleyi bitirirken, burada çıkardığım sonuçlarla William James'in parlak bir şekilde ortaya koyduğu bilinç analizi sonuçları arasındaki uyuşmaya dikkat çekmenin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Tamamen farklı alanlarda ve tamamen farklı yollarda izlenen fikirler, James'in spekülatif analizinde sunduğu görüşle aynı görüşe varmıştır. Bunu fikirlerimin kısmi bir teyidi olarak görmek isterim. Kendi psikolojisinde, "bilincin hallerinin varlığının tam olarak kanıtlanmış bir gerçek olmadığını", daha ziyade derinden yerleşik bir önyargı olduğunu iddia etmişti (39). Onu buna ikna eden, parlak bir şekilde gerçekleştirdiği iç gözleminin bulgularıydı.

"Düşünüşüme aktif bir kuvvet atfetmeye çalıştığımda, her zaman, tamamen fiziksel bir gerçeğe, kafadan, alından, boğazdan ve burundan gelen bir izlenimle karşılaşırım." "Bilinç var mıdır?" adlı makalesinde (40) bilinç ile dışarıdaki dünya arasındaki (bir refleksle refleks ve bir uyarana refleks arasındaki) tüm farkın yalnızca olgular bağlamında yattığını iddia eder. Uyarana bağlamında, dış dünyadır. Reflekslerimin bağlamında, bu bilinçtir. Bilinç sadece reflekslerin bir yansımasıdır.

Bu nedenle bilinç, belirli bir kategori, belirli bir varlık modu olarak ortaya çıkmaz. James'in çalışma konusundaki bir tespitinde de gözlemlediği gibi, özellikle davranışın tekrarı gibi çok karmaşık bir davranış yapısı olduğunu kanıtlar. "Kendime gelince, kendimdeki düşünce akışının, daha yakından analiz edildiğinde esas olarak bir solunum akışı olduğu ortaya çıkan şey için yalnızca basit bir terim olduğuna ikna oldum. Kant'a göre tüm nesnelere eşlik eden 'düşünüyorum', onlara eşlik eden bir 'nefes alıyorum'dan başka bir şey değildir. Düşünceler şeylerle aynı malzemeden yapılmıştır" (41).

Bu makalede, en kaba türden birkaç düşünceyi yalnızca kısaca ve gelişigüzel bir şekilde özetleyebildim. Her halükârda, bilinç çalışmalarının bunlarla başlaması gerektiğini düşünüyorum. Bilimimiz, Q.E.D.⁴ ile sonuçlanan bir geometrik teoremin kesin biçiminden hala çok uzakta. Hala neyin kanıtlanacağını tanımlamalı ve ancak sonrasında kanıtlamaya koyulmalıyız. Problemi çözebilmek için önce problemi tanımlamamız gerekir (42) ve umarım bu makale bunun yapılmasına yardımcı olur.

Notlar

- 1) P. P. Blonsky, [Essays in scientific psychology]. Bölüm 1. GIZ, 1921.
- 2) I. P. Pavlov, [Twenty years of experience in the objective study of higher nervous activity in animals]. Bölüm 9 ve diğer yerler.
- 3) A. A. Ukhtomskii, [The dominant as a working principle of nervous centers]. Russk. Fiziol. Zh., 1923, 6.
- 4) V. M. Bekhterev, [General foundations of human reflexology]. Bölüm 3.
- 5) Ibid., Bölüm 7 and diğer yerler. Ayrıca bakınız [Mind and life], idem.

⁴Quod erat demonstrandum. Latince "Gösterilmek istenen şey de buydu" demektir. Kesin bir kanıtın sonunda kullanılır. -ç.n.

- 6) Ibid., Bölüm 46.
- 7) Ibid., Bölüm 4.
- 8) Bakınız A. A. Ukhtomskii, M. I. Vinogradov, I. I. Kaplan. Russk. Fiziol. Zh., 1923, 6.
- 9) Bakınız Ch. Sherrington, The integrative action of the nervous system. New York, 1906.
- 10) V. M. Bekhterev, [General foundations of human reflexology]. Bölümler 50 ve 51.
- 11) V. A. Vagner, [Biopsychology and allied sciences]. Bölüm 4. Petrograd, 1923.
- 12) Karl Marx, [Capital] . Vol. 1, Kısım 3, Bölüm 5.
- 13) I. P. Pavlov, [Twenty years of experience. . .].
- 14) Ibid., Bölüm 25.
- 15) C. S. Sherrington, [Association of cerebrospinal reflexes and the principle of a common field]. Usp. Biol. Odessa'daki Rusça çevirisi, 1912.
- 16) Hering's expression.
- 17) C. S. Sherrington, [Association of cerebrospinal reflexes...].
- 18) Ibid.
- 19) I. P. Pavlov, [Twenty years of experience. . .].
- 20) C. S. Sherrington, [Association of cerebrospinal reflexes...].
- 21) I. P. Pavlov, [Twenty years of experience. . .]. Bölüm 25.
- 22) D. T. Zelenyi, [On rhythmic muscular movements]. Russk. Fiziol. Zh., 1923, 6. Pavlov okulu, aynı terimi, reflekslerin bir zincir halinde birleştirilmesinin diğer birkaç mekanizmasını belirtmek için kullanır, Bakınız D. S. F'ursikov, [On chain conditional reflexes]. Russk. Fiziol. Zh., 1922, 4.
- 23) See, for example, N. N. Lange, [Psychology. The balance sheet of a science], Vol. 8. "Mir" Publishers.
- 24) C. S. Sherrington, [Association of cerebrospinal reflexes...].
- 25) I. P. Pavlov, [Twenty years of experience. . .]. Bölüm 23.
- 26) V. M. Bekhterev, [General foundations of human reflexology]. Bölüm 2.
- 27) Sechenov'un tanımı.
- 28) Professor V. Protopopov, [Methods in human reflexological studies]. Zh. Psikhol. Nevrol. Psikhiat., 1923, 3.
- 29) James, [Psychology]. Lapshin's translation.-Bölüm 24.
- 30) O. Kulpe, [Contemporary psychology of thinking]. [New ideas in philosophy]'deki Rusça çevirisi. Vol. 16
- 31) M. B. Krol, [Thinking and speech]. Tr. Belorussk. Gosud. Univ., 1922, No. 1.
- 32) See the analysis of a volitional act in Munsterberg [Psychology of a teacher].Bölüm 20; ve Ebbinghaus'un ([Foundations of psychology]. Vol. 1, No. 2, Bölüm 4).
- 33) A. Zakind, [Essays on the culture of the revolutionary epoch].
- 34) A. Vvedenskii, [Psychology without metaphysics]. 1917. [On the limits and attributes of the soul]. 1892.
- 35) I. Lipps, Das Wissen von fremden Ichen Psych. Unters. Ayrıca bakınız I. Lapshin, [Problem of other minds in modern philosophy]. 1910.
- 36) See Natorp (Sotsial. Ped.): "If there is no understanding of oneself, there is no basis for understanding others." He goes on to say: "Even in isolation from others, even when thinking in silence, we continually use words and hence maintain at least the fiction of communication." Bilinç, bize göre, iletişimin bu kurgusudur.
- 37) Freud, The Ego and the Id. Bölüm 2.

38) W. Jerusalem (Laura Bridgman. Cilt 5, ss. 54-55) sağır, dilsiz ve kör Laura Bridgman'da bilinçte düşünme süreçlerini analiz etti ve şunları kaydetti: "Dolayısıyla, onun için düşünme duyu organlarından biriydi. , ilk başta, elbette, bilgi sağladığı için, ama sonra da düşünme sürecini duyusal olarak algıladığı için." Laura'nın kendisi dört duyu organına (düşünme, burun, ağız ve parmaklar) sahip olduğunu düşündü (Lamson 56). Burada düşünme, analizcilerin çalışmalarıyla açıkça sıralanır.

39) Epilogue.

40) Ibid.

41) [Does consciousness exist?], [New ideas in philosophy]'deki Rusça çevirisi. Vol. 4.

42) Davranışçı psikologlar tarafından bu soru üzerine yapılan birkaç çalışmayı öğrendiğimde bu makale zaten basımdaydı. Bilinç sorunu, bu yazarlar tarafından kabaca burada ele aldığımız şekilde, eylemler arasındaki ilişki sorunu olarak formüle edilir ve ele alınır. Bakınız Watson, The un verbalized in human behavior. Psychol. Rev., July 1924, and also Lashley, The behavioristic interpretations of consciousness. Psychol. Rev., 1923.